

КОНЦЕПЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН НА ПІДПРИЄМСТВІ В УМОВАХ РОЗВИТКУ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Проведена порівняльна характеристика двох основних концепцій організації внутрішніх економічних відносин. Розглянуто можливість використання зазначених концепцій для вітчизняних підприємств

Постановка проблеми. Ринкові перетворення в економіці країни потребують корінних змін не тільки у зовнішніх відносинах між підприємствами, але й розробки нової концепції організації відносин в середині підприємства. Для ефективного функціонування і забезпечення конкурентоспроможності підприємств необхідно нове концептуальне підґрунтя для побудови внутрішніх економічних відносин між структурними підрозділами підприємства.

Специфіка сучасного стану економіки України вимагає адаптації існуючих в економічно розвинутих країнах підходів до побудови економічних відносин в середині підприємства. З іншого боку, не варто нехтувати накопиченим досвідом розробки та впровадження внутрішнього госпрозрахунку на вітчизняних підприємствах у 70-80 рр. минулого століття.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення робіт закордонних і вітчизняних вчених-економістів дає можливість виділити дві концепції організації внутрішніх економічних відносин:

1. Внутрішній господарський розрахунок. [6; 7; 8; 40; 10; 11; 12; 13; 14; 15];

2. Внутрішнє підприємництво. Сучасна концепція побудови внутрішніх економічних відносин, яка знайшла широке розповсюдження в країнах з розвинутою ринковою економікою, пов'язана з внутрішньою дезінтеграцією – виділенням внутрішніх підприємницьких структур [2; 5; 16; 17; 18; 19; 20].

Мета дослідження. Для розробки концепції організації внутрішньоекономічних відносин адаптованої до вітчизняних

підприємств, структурні підрозділи яких пов'язані технологічним процесом необхідно:

1. Провести порівняльну характеристику існуючих концепцій;

2. Розглянути можливість і доцільність використання основних елементів, визначених концепцій, структурних підрозділів окремого підприємства, пов'язаних технологічним процесом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Порівняльна характеристика внутрішньоекономічних відносин на підприємствах за різних економічних систем наведена в таблиці 1.1.

Розглянемо можливість використання елементів зазначених концепцій для вітчизняних підприємств в умовах розвитку ринкових відносин в економіці країни.

Власність на засоби виробництва. Перехід на ринкові засади функціонування національної економіки супроводжувався появою і розвитком в Україні різних форм власності. Приватизація державних підприємств призвела до появи великої кількості акціонерних товариств відкритого та закритого типу, акціонерами (власниками) яких виступали працівники цих підприємств.

Суб'єкти відносин. Розглянуті концепції різняться за суб'єктами відносин. Для концепції “внутрішнього підприємництва” характерними суб'єктами є підрозділи підприємства, які випускають готову продукцію, тобто мають закінчений технологічний цикл. Ця концепція може розглядатися як перспективна для великих підприємств України, які мають у своєму складі відокремлені підрозділи (наприклад, дочірні підприємства) з закінченим

Таблиця 1. Порівняльна характеристика внутрішньоекономічних відносин на підприємствах за різних економічних систем

№ з/п	Порівняльні ознаки	Командно-адміністративна система	Ринкова система
А	1	2	3
1	Основні концепції	Внутрішній господарський розрахунок – система внутрішньовиробничих відносин на підприємстві, яка базується на власній праці трудових колективів структурних підрозділів, використанні засобів виробництва и природних ресурсів, що належать суспільству, самостійності та повній економічній відповідальності за результати роботи [13, с. 42]	Концепція “внутрішнього підприємництва”. Основоположна ідея: підприємницька автономія – суттєва передумова інноваційної діяльності. Сутність полягає у вивільненні творчої підприємницької активності на внутрішньо фірмовому рівні. Усі внутрішні підрозділи, у тому числі оперативні, функціональні та інші служби відповідають за власні результати, але при цьому повністю автономні у своїй діяльності [2, с. 22, 43]
2	Основна мета	Поширення принципів господарського розрахунку на роботу всіх структурних підрозділів підприємства	Посилення переваг великих фірм та підприємницьких можливостей малих підприємств з метою швидкості та адекватності реакції на зміну економічного середовища
3	Власність на засоби виробництва	Державна (суспільна) власність	Різні форми власності: приватна, колективна, державна
4	Суб’єкти відносин	Структурні підрозділи підприємства	Окремі частини великих підприємств (стратегічні господарські підрозділи)
5	Форми функціонування суб’єктів відносин	Центри витрат, центри умовно-розрахункового прибутку	Центри реального прибутку
6	Ступінь економічної свободи суб’єктів	Діяльність суб’єктів жорстко регламентується зверху	Суб’єкти повністю автономні у своїй діяльності і вільні у виборі партнерів
7	Домінуючі методи управління	Адміністративні	Економічні
8	Планування діяльності суб’єктів	Централізоване планування всіх сторін діяльності підрозділів	Підрозділи самостійно планують власну поточну діяльність, відповідно до стратегічних планів всього підприємства
9	Оцінка діяльності суб’єктів	За показником виконання плану	За показником прибутку і рентабельності
10	Статус трудових колективів суб’єктів	Формально проголошувалося самоврядування трудового колективу	Свобода працівників розвивати нові ідеї, створення необхідних умов для повної реалізації їх потенційної підприємницької активності

А	І	2	3
11	Стимулювання трудових колективів суб'єктів	Централізоване преміювання за результатами діяльності всього підприємства	Реалізація принципу: винагорода залежно від результату
12	Відповідальність за результати діяльності суб'єктів	Разом з адміністративною та моральною формами відповідальності передбачається і матеріальна форма відповідальності, яка реалізується через систему економічних претензій підрозділів у випадках порушення взаємних зобов'язань	Повна матеріальна відповідальність за кінцеві результати роботи, тому при реалізації ризикованих підприємницьких проектів використовують альтернативні джерела фінансування, а також використовують практику страхування ризиків
13	Організаційна структура управління	Ієрархічна структура управління з жорсткими вертикальними зв'язками	Дивізійна структура управління з повною децентралізацією управління і автономністю підрозділів
14	Повноваження та відповідальність керівників суб'єктів	Повноваження обмежуються доведенням до трудових колективів структурних підрозділів рішень вищого керівництва, відповідальність за виконання планів	Керівник отримує всі повноваження по оперативному управлінню діяльністю підрозділу та несе повну відповідальність за її результати
15	Розподіл і використання прибутку суб'єктів	Розподіл прибутку на основі встановлених державою довгострокових стабільних нормативів	Розподіл і використання прибутку на власний розсуд після розрахунків з державою і власниками
16	Внутрішнє ціноутворення	Витратні методи внутрішнього ціноутворення	Внутрішні ціни дорівнюють ринковим

технологічним циклом. Суб'єктами внутрішніх економічних відносин за умов внутрішнього госпрозрахунку є окремі структурні підрозділи, які пов'язані технологічним зв'язком.

З позицій нашого дослідження, нас цікавить організація внутрішніх економічних відносин на рівні пов'язаних технологічним процесом структурних підрозділів підприємства та можливість використання при цьому елементів концепції "внутрішнього підприємництва".

Форми функціонування суб'єктів відносин. При функціонуванні підрозділів як центрів витрат керівники відповідають тільки за витрати і передають продукцію іншим підрозділам або на склад готової продукції за її фактичною виробничою собівартістю. Ціни на кінцеву продукцію встановлюються апаратом управління, а прибуток підрозділів визначається залишковим методом і розподіляється між

підрозділами централізовано у вигляді премій за кінцеві результати роботи. Така форма функціонування підрозділів характерна для концепції внутрішнього господарського розрахунку.

Відокремлення підрозділів як центрів витрат є недоцільним, оскільки неможливість порівняння їх витрат з досягнутими результатами не забезпечить необхідної економічної зацікавленості персоналу підрозділу та ускладнить встановлення матеріальної відповідальності за кінцеві результати роботи.

Центри витрат виділяються з метою планування та формування витрат, аналізу відхилень та виявлення резервів господарської діяльності. Створення центрів витрат є засобом деталізації виробничих витрат, їх локалізації за місцями виникнення з метою організації поточного контролю й достовірного калькулювання собівартості продукції.

При функціонуванні підрозділів, як центрів умовно-розрахункового прибутку, формування прибутку відбувається безпосередньо в місці формування витрат, що дає змогу порівняти витрати і результати роботи, створити належні стимули для персоналу, встановити матеріальну відповідальність за результати і у разі понесення одним підрозділом збитків за виною іншого мати конкретні джерела їх відшкодування. Для функціонування цієї схеми необхідно впровадження на підприємстві системи внутрішніх цін.

Саме така форма функціонування структурних підрозділів підприємства, пов'язаних технологічним процесом, є оптимальною для організації внутрішньоекономічних відносин на підприємстві.

Для концепції “внутрішнього підприємництва” характерна ситуація, коли підрозділи підприємства є суб'єктами ринку (дочірні підприємства або окремі підприємства, об'єднані загальним керівництвом). Генеральна дирекція, замість традиційного управління через ієрархічну структуру, розробляє правила “організаційної економіки” подібно до державного управління національною економікою [2, с. 22].

Більш детально форми функціонування суб'єктів внутрішньоекономічних відносин були досліджені нами в попередніх наукових працях [21].

Ступінь економічної свободи суб'єктів. Пов'язані технологічним зв'язком підрозділи підприємства не можуть бути автономні у своїй діяльності та вільні у виборі партнерів, але відносна економічна самостійність може бути забезпечена скороченням кількості планових показників і використанням системи внутрішніх цін. Економічна самостійність структурних підрозділів пов'язана з можливістю самостійно приймати рішення щодо управління поточною діяльністю.

Домінуючі методи управління. Перехід до економічних методів управління підприємством не означає відмови від інших. Тільки професійно вміле застосування всієї

сукупності методів управління: економічних, соціально-психологічних, організаційних (адміністративних), забезпечує ефективність господарювання.

Планування діяльності суб'єктів. За умови використання системи внутрішніх цін структурним підрозділам централізовано встановлюються обсяги випуску продукції (виконання робіт, надання послуг) та внутрішні ціни на них, які фіксуються у внутрішніх договорах між підрозділами підприємства. Такій підхід до планування забезпечить відносну економічну самостійність підрозділів підприємства.

Оцінка діяльності суб'єктів. За ринкових умов основними показниками оцінки ефективності діяльності є прибуток і рентабельність. Використання внутрішніх цін, дає можливість використовувати ці показники для оцінки діяльності підрозділів.

Статус трудових колективів суб'єктів. Самоврядування трудового колективу за умов внутрішнього господарського розрахунку носило формальний характер, всі питання по управлінню вирішувалися централізовано відповідно до встановлених державою планів. Сьогодні відносини між трудовими колективами і адміністрацією підприємства будуються на основі трудових угод і колективних договорів, незалежно від форми власності підприємства. Тому при організації нових внутрішньоекономічних відносин трудовий колектив структурного підрозділу підприємства слід розглядати як носія основних факторів виробництва – праці та підприємницької здатності. Відносини власності не слід включати в систему внутрішніх економічних відносин, оскільки, працівники не завжди є або можуть бути власниками (акціонерами) підприємства та їх право власності поширюється тільки на цінні папери, які його засвідчують, а не на окремі засоби виробництва. Тому залучення працівників до участі в капіталі, ми розглядаємо як додатковий стимул, який не може мати вирішального впливу на організацію внутрішньоекономічних відносин.

Реалізація потенційної підприємницької активності трудового колективу структурного підрозділу може відбуватися через надання в його оперативне розпорядження частини коштів, що спрямовуються на розвиток виробництва з чистого прибутку підприємства. Тому внутрішні ціни повинні містити, як частку чистого прибутку підприємства.

Стимулювання трудових колективів суб'єктів. Реалізація принципу винагорода залежно від результату можна повністю реалізувати через впровадження системи внутрішніх цін. Її переваги порівняно з децентралізованим преміюванням працівників розглянуто в нашій попередній статті [22].

Відповідальність за результати діяльності суб'єктів. Колективи структурних підрозділів повинні нести повну матеріальну відповідальність за результати власної діяльності. Джерелом покриття збитків, у разі порушення зобов'язань, є прибуток підрозділу розрахований за внутрішніми цінами.

Організаційна структура. Необхідна побудова дивізійної (продуктової) структури з частковою децентралізацією управління структурними підрозділами.

Повноваження та відповідальність керівників структурних підрозділів. Повноваження і відповідальність керівників структурних підрозділів повинні бути значно розширені. При функціонуванні структурних підрозділів як центрів умовно-розрахункового прибутку, керівник відповідає як за витрати так і за доходи підрозділу, а також за використання створеного прибутку.

Розподіл і використання прибутку суб'єктів. Прибуток підрозділу визначається як різниця між його доходами, визначеними на основі внутрішніх цін, та його витратами. Напрямки використання прибутку структурного підрозділу визначаються на загальних зборах його трудового колективу.

Внутрішнє ціноутворення. Система внутрішніх цін є основою внутрішніх економічних відносин та невід'ємною частиною всіх елементів концепції їх організації. Тому головною проблемою при організації нових внутрішніх економічних

відносин на підприємстві є розробка та впровадження на підприємствах ефективно діючої системи внутрішніх цін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. 1. Вивчення вітчизняної і закордонної наукової літератури дозволило виділити дві концепції організації внутрішньоекономічних відносин на підприємствах: концепція внутрішнього господарського розрахунку, яка відповідає командно-адміністративній економічній системі, і концепція "внутрішнього підприємництва", яка характерна для сучасної ринкової системи економічно розвинутих країн.

2. Нову концепцію внутрішньоекономічних відносин для вітчизняних підприємств необхідно розробляти враховуючи специфіку економічного стану країни, набутий досвід впровадження внутрішнього господарського розрахунку та деякі елементи концепції "внутрішнього підприємництва".

3. Оптимальною формою функціонування структурних підрозділів підприємства, пов'язаних технологічним процесом, є центро-умовно-розрахункового прибутку.

4. При розробці елементів концепції нових внутрішньоекономічних відносин, суб'єктами яких виступають структурні підрозділи окремого підприємства, пов'язані технологічним процесом, виявлено, що їх основою є система внутрішніх цін.

5. Подальші наукові дослідження в сфері внутрішніх економічних відносин на підприємстві пов'язані з розробкою і впровадженням ефективною системи внутрішніх цін та вдосконаленням методики їх встановлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Нападовська Л.В.* Оцінка діяльності центрів відповідальності і трансфертне ціноутворення: пропозиції та зарубіжний досвід // Економіка, фінанси, право – 2000, № 1. – С. 8-10.

2. *Грещак М.Г.* Внутрішній економічний механізм підприємства: Навч. посібник / М.Г. Грещак, О.М. Гребешкова, О.С. Коцюба; за ред. М.Г. Грещака. – К.: КНЕУ, 2001. – 228 с.

3. *Подсолонко О.А.* Менеджмент: теорія і практика. – К.: ЦУЛ, 2003. – 370 с.
4. *Саблук П.Т., Малік М.Й., Коваленко Ю.С.* Внутрішньогосподарські організаційно-економічні механізми забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств. – К.: ІАЕ УААН, 2003 – 205 с.
5. *Шим Джей К., Сигел Джоэл Г.* Методы управления стоимостью и анализа затрат: Пер. с англ. – М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1996. – 344 с.
6. *Абалкин Л.И., Ахмедцев А.Ш., Брусиловская Н.А.* Полный хозяйственный расчет: теория, практика, проблемы. – М.: Экономика, 1989. – 270 с.
7. *Витовський М.П.* Внутрихозяйственные отношения в колхозах и совхозах и их развитие. Автореферат. – К., 1980. – 30 с.
8. *Витовський М.П.* Про деякі результати та шляхи дальшого розширення досліджень госпрозрахунку в сільськогосподарських підприємствах // Економіка і організація сільського господарства. Випуск 42. Удосконалення внутрішньогосподарського розрахунку в сільськогосподарських підприємствах. – К., 1974. – 136 с.
9. *Добришев А.Д., Селезньов А.З., Слепухин В.Г.* Внутрипроизводственный хозрасчет. – М.: Профиздат., 1990. – 176 с.
10. *Коваленко Ю.С.* Матеріальне стимулювання підрозділів радгоспів як розрахункове регулювання їх доходів // Економіка і організація сільського господарства. Випуск 42. Удосконалення внутрішньогосподарського розрахунку в сільськогосподарських підприємствах. – К., 1974. – 136 с.
11. *Коренченко Р.А.* Совершенствование экономических методов управления на предприятиях. – М.: Экономика, 1985. – 240 с.
12. *Крутик А.Б.* Внутризаводское планирование на машиностроительном заводе. – Ленинград: Знание, 1985. – 231 с.
13. *Латфуллин Г.Р., Поринев А.Г., Шеремет А.Д.* Перестройка управления экономикой предприятия – М.: Экономика, 1989. – 244 с.
14. *Палий В.Ф.* Учет и хозрасчет вспомогательного производства. – М.: Финансы, 1973. – 42 с.
15. *Русаков Г.К.* Формы поощрения при внутрихозяйственном расчете. – М.: Колос, 1976. – 80 с.
16. *Бовыкин В.И.* Новый менеджмент: управление предприятием на уровне высших стандартов: (теория и практика эффективного управления). – М.: ОАО Изд-во “Экономика”, 1997. – 368 с.
17. *Гончаров В.В.* В поисках совершенства управления: Руководство для высшего управленческого персонала: В 2-х т. – М.: МНИИПУ, 1997. – Т. 1. – 768 с.
18. *Монден Я.* «Тойота». Методы эффективного управления. – М.: ИНФРА-М, 1998 – 336 с.
19. *Скударь Г.М.* Теоретические основы формирования системы внутрифирменного управления предпринимательского типа. – Донецк. 1998. – 99 с.
20. Экономика предприятия /под ред. О.И. Волкова. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 416 с.
21. *Бужимська К.О.* Вплив економічного механізму функціонування підрозділів підприємства на ціноутворення та формування прибутку // Вісник ЖДТУ. – 2004. – № 3 (29). – С. 205-209.
22. *Бужимська К.О.* Внутрішні ціни в системі управління структурними підрозділами підприємства // Вісник ЖДТУ. – 2004. – № 4 (30). – С. 318-322.

БУЖИМСЬКА Катерина Олександрівна – доцент кафедри економіки Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

- внутрішній економічний механізм підприємств;
- трансфертне ціноутворення